

Omstreden vrijheid

Waar toe een vrije samenleving verplicht

René Cuperus en Menno Hurenkamp (red.)

Gastredacteur Hans Boutellier

Inhoud

Voorwoord 7

René Cuperus & Menno Hurenkamp

I Anders denken over vrijheid

1. Postliberalisme is het antwoord op populisme 11
René Cuperus
2. Mijn vrijheid is van ons 40
Mark Elchardus
3. Vegasocialisme 63
Rens van Tilburg
4. Vrij van neoliberale drang 91
Willem Trommel
5. In de boksring van de vrijheid: Den Uyl versus Hayek 112
Merijn Oudenampsen
6. Vrijheid moet je kunnen 136
Ingrid Robeyns

II Vrijheid in Nederland

1. Vrijheid in soorten en maten 149
Hans Boutellier
2. De nationale rekolonisatie 160
H.J.A. Hofland
3. De (on)vrije volksvertegenwoordiger 165
Myrthe Hilkens
4. De opkomst van het IKEA-principe 175
Margo Trappenburg
5. De clash tussen vrijheid en gelijkheid in het onderwijs 185
Bram Mellink

III Vrijheid in een globaliserende wereld

1. Aan vrijheid gebonden? 203
Marnix Krop
2. De nieuwe burger in de wereld van inlichtingen-
en veiligheidsdiensten 213
Bob de Graaff

IV Vrijheid op het internet

1. De anarchistische trekjes van het Internet 231
Erik Huizer
2. Identiteitsvrijheid 243
Liesbet van Zoonen

Conclusie 253
Menno Hurenkamp

Noten 269
Auteurs 287

Voorwoord

RENÉ CUPERUS & MENNO HURENKAMP

Vrijheid verheffen boven hedendaagse toverwoorden als begrotingsruimte, participatiesamenleving, consumenten-*gadgets* en *eurozone governance*. Op zoek naar plekken waar nieuwe vrijheid bevochten moet worden. Voorbij het platte pleidooi voor een marktsamenleving als ultieme bevrijding en voorbij het al even platte pleidooi voor ‘eigen volk binnen eigen grenzen’ als hoogtepunt van vrijheid. Dat was de vraag aan de auteurs in dit boek. Maar, ze schreven voor ‘Parijs’. Voor de aanslag op *Charlie Hebdo*, het Franse satirische weekblad waarvan de cartoonisten door jihad-terroristen werden afgeslacht. Midden in Parijs. En voor de aanslag op de joodse supermarkt in Oost-Parijs.

Vrijheid is na ‘Parijs’ weer helemaal terug. Op een huiveringwekkende manier werd duidelijk hoezeer vrijheid een omstreden begrip is, hoezeer we zijn ‘gedoemd tot strijdbaarheid’. Iedereen associeert ‘vrijheid’ na die dramatische gebeurtenissen van begin dit jaar als vanzelf met (de aanslag op) meningsvrijheid, persvrijheid, cartoonvrijheid, vrijheid van religiekritiek. En terecht, in de Europese democratische rechtsstaat begint de vrijheid bij hardop denken en van mening verschillen en neemt iedereen elkaar de maat in een vreedzame botsing over hoe we de maatschappelijke ontwikkelingen waardevol kunnen sturen.

Waar de ijkpunten voor die botsing liggen, daarover schrijven de auteurs, terwijl ze zich buigen over integratie, cultuur, economie, onderwijs, recht, internet, de dreiging van aanslagen en het werk van de veiligheidsdiensten, de politiek zelf. Dat brengt een idee van vrijheid in beeld dat verdedigd moet worden. Er zit licht tussen wat de verschillende schrijvers beweren, ze zijn het lang niet altijd eens. Maar het boek is ondubbelzinnig in zijn oriëntatie op een rijker, minder materialistisch en minder populistisch vrijheidsbegrip

dan dat zich de afgelopen decennia naar voren heeft gedrongen in politiek en publieke sfeer. Individuele vrijheid vergt iets van elkaar. Van de samenleving als geheel. Dat is niet omstreden, dat is de inzet. Van dit boek.

I

ANDERS DENKEN OVER VRIJHEID

1

Postliberalisme is het antwoord op populisme

RENÉ CUPERUS

‘Nooit waren we zo vrij. Nooit voelden we ons zo machteloos.’

Zygmunt Bauman‘*Escape from freedom* attempts to show, modern man still is anxious and tempted to surrender his freedom to dictators of all kinds.’**Erich Fromm**

Er wordt vandaag de dag veel valse vrijheid verkocht. Liberalen en neoliberalen blijven hardleers en rigide hun leerstuk van de individuele vrijheid berijden. Alsof het menselijk leven beschreven kan worden in termen van vrij ondernemerschap en consumentenvrijheid alleen. Wat een pover mens- en wereldbeeld! En wat schiet dit leerstuk tekort in tijden van globalisering, *global cities* en *global corporations*. Een wereld van schaalvergroting, mondiale netwerken en -productieketens. Waar blijft in dat globale geweld de kleine ondernemer? Hoezo vrij ondernemerschap? En wat is individuele vrijheid precies waard in de nieuwe ongelijkheid van de meritocratische standensamenleving? Wat blijft er over van het Europese samenlevingsmodel – de liberale democratie op basis van gelijkwaardig burgerschap – in een mondiale marktsamenleving zonder grenzen en begrenzingen?

Populisten verkopen – in reactie op de neoliberale ontwrichting van zekerheden en tradities, én in reactie op de culturele onzekerheden die het gevolg zijn van slecht begeleide massamigratie en de crisis van de islamitische wereld – een nog veel gevaarlijker variant van valse vrijheid. De valse vrijheid van de etnisch-homogene natiestaat, de valse vrijheid van ‘het (ongedeelde) volk’ dat met één stem, liefst vertolkt door een autoritaire leider, kan opstaan tegen een al even eenvormig gedacht *establishment*.

Rechts(extreme) populisten verkopen vooral de levensgevaarlijke 'vrijheid' van maatschappelijke confrontatie en conflict. Zij ontzeggen groepen mensen hun religieus-culturele identiteiten. Daarmee gaan ze extreem ver over verstandige integratiegrenzen heen.

De jihadistische terreuraanslag in Parijs op *Charlie Hebdo* en op een joods-Franse supermarkt heeft een debat losgemaakt over de vrijheidsrisico's van de islam in Europa, zowel in termen van de vrijheid van meningsuiting en persvrijheid, als in termen van neo-antisemitisme. Gediscussieerd wordt over de grenzen van expressie- en cartoonvrijheid, en of men wel moedig genoeg is ('Je suis Charlie') om de moslim-orthodoxe weerstand tegen, dan wel het moslim-fundamentalistische verbod (op straffe van de doodstraf) op 'religiekritiek' te durven trotseren. De grootste aanslagen op de westerse vrijheid (democratie, pluralistische rechtsstaat, postreligieuze cultuur van ontvoogding en emancipatie) worden gevormd door het jihadistisch terrorisme (verbonden met Al Qaida en de Islamistische Staat) en de geradicaliseerde islam, die in het Westen de grote vijand zien.

Europa is gedoemd tot strijdbaarheid om deze aanslagen op de westerse vrijheid af te slaan en te pareren. Europa is niet klaar voor de ideeënstrijd die de komende decennia gevoerd moet worden, wil het zichzelf kunnen blijven als open, vrije, democratische samenleving. Mentaal, cultureel en politiek ontbreekt het de Europese landen aan zelfbewustzijn. De waarden, idealen en spelregels waar Europa zo stoer over spreekt – democratie en rechtsstaat – blijken, nu ze echt getest worden niet zo eenduidig, richtinggevend en beschermend. Zie het gerotzooi met de Wilders-vervolging. Zie de onduidelijkheid over de definitie van integratie of over de scheiding van kerk en staat (met een godslasteringsverbod in Duitsland en een verbod op Mohammed-afbeeldingen bij de BBC). Ondertussen woedt de onderhuidse angst voor extreme scenario's: islamisering of de opmars van het rechts-populisme.

Europa dreigt meegezogen te worden in de geweldsspiraal van het Midden-Oosten en in de crisis van de islamitische wereld. Deze conflicten worden in Europa geïmporteerd via migratie, door de internationale jihadistische beweging en door de militaire interventies van het Westen in de Arabische wereld. Deze geïmporteerde conflicten bedreigen het naoorlogse

Europese samenlevingsmodel existentieel. Daarom zijn we gedoemd tot strijdbaarheid om de eigen waarden in Europa zelf beter te markeren en te verdedigen, en tot minder (westerse) strijdbaarheid in de monsterbarende, contraproductieve oorlogen van het Midden-Oosten.

Er zal, op een of andere manier, een verzoening tot stand gebracht moeten worden met een gemoderniseerde ‘Europese islam’ die compatibel is met de Europees-westerse standaarden van vrijheid en veiligheid. Daarop is nog geen zicht. De internationale vertakkingen naar het Midden-Oosten bemoeilijken het ontstaan van een Europese islam. Ook de polarisatie die wordt uitgeoefend door de extreem-rechtse en rechts-populistische ramkoers tegen de ‘islamisering van Europa’, door de Duitse anti-islam beweging ‘Pegida’, Marine Le Pen of Geert Wilders, bemoeilijkt een vertrouwenwekkende integratie van moslims in de Europese samenleving. Dit alles levert valse veiligheid en valse vrijheid op.

Het gematigde midden zal tegenover deze valse vrijheden positie moeten kiezen. Er staat veel op het spel. Vanouds fungeerden de brede volksbewegingen van christen-democratie en sociaal-democratie als pilaren onder het Europese samenlevingsmodel. Een liberale rechtsstaat, stabiele partijdemocratie en een breed in de samenleving verankerde verzorgingsstaat karakteriseerden de naoorlogse decennia.

Die tijd is voorbij. Alle voorwaarden waarop het naoorlogse Europese samenlevingsmodel ooit steunde, zijn aan het verdampen en eroderen. De oorzaken daarvan zijn divers en complex: van secularisering tot aan het postindustrieel verdwijnen van de arbeidersklasse; van globalisering en migratie tot aan zegenrijke ontvoogding en individualisering. Maar grote urgentie is gevraagd, wil men – onder fors gewijzigde condities – het Europese samenlevingsmodel tegelijk vernieuwen en behouden.

Zoveel is duidelijk: de valse vrijheid van de ultraliberale marktsamenleving én de valse vrijheid van het autoritaire-xenofobe *fata morgana* der populisten én de valse vrijheid van een anti-westerse (fundamentalistische) islam zullen uiteindelijk bijdragen aan een verdere ondermijning van het Europese samenlevingsmodel. Het is aan het gematigde midden van de Europese politiek – van Groenen tot sociaal-democraten, van christen-democraten tot aan sociaal-liberalen – om een nieuwe vrijheid

te ontwerpen. Een nieuwe vrijheid op basis van een minder narcistisch en minder marktfundamentalistisch individualiseringsconcept, gebaseerd op een niet-etnisch, niet-autoritair gemeenschapsdenken en uitgaande van een niet politiek correct idee van een met de westerse democratische rechtsstaat verzoenbare islam.

De dialectiek van de globalisering